Міністерство культури України
Департамент культури, туризму та культурної спадщини
Кіровоградської обласної державної адміністрації
Управління містобудування та архітектури
міської ради м. Кропивницького

ОБЛІКОВА КАРТКА

об'єкта культурної спадщини

Земляні укріплення фортеці Святої Єлисавети
входить до складу пам'ятки архітектури та містобудування національного значення «Комплекс споруд фортеці Святої Єлисавети» (ох.№ 252-Н/1-5)

(найменування об'єкта)

вид	**тип**	**категорія пам'ятки**
архітектура та містобудування	споруда	національного значення
історія	споруда	місцевого значення
археологія	споруда	не визначено
наука і техніка	споруда	не визначено

1. Дата утворення об'єкта:

1752-1754 рр.

2. Місцезнаходження об'єкта:

Кіровоградська область, м. Кропивницький, вул. Фортеця, 21
48°30'05.2" 32°15'23.6"

3. Охоронний № пам'ятки:

18 – пам'ятка історії місцевого значення
252-Н/5 – пам'ятка архітектури та містобудування національного значення

4. Дати і № рішень, відповідно до яких об'єкт узято на державний облік та визначено категорію пам'ятки:

як пам'ятку історії місцевого значення з найменуванням «Фортеця Святої Єлизавети. Вали земляні» взято на державний облік рішенням виконкому Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих «Про затвердження списків пам'ятників археології, історії та мистецтва, перспективних планів по їх охороні та спорудженню нових на 1970-1975 роки» від 17 вересня 1969 року № 404 як пам'ятку архітектури місцевого значення з найменуванням «Фортеця з валами» взято на державний облік рішенням виконкому Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих «Про затвердження додаткового списку пам'ятників архітектури, розміщених на території області» від 26 червня 1969 року № 281 як пам'ятку архітектури та містобудування національного значення з найменуванням «Земляні вали» взято на державний облік Постановою Кабінету Міністрів УРСР від 06 вересня 1979 р. № 442

5. Функціональне використання:

сучасне	**первісне**	**інші (протягом часу існування об'єкта)**
туристично-екскурсійне, військово-меморіальний комплекс	фортифікаційна споруда	

6. Стислий опис об'єкта:

Розташування	Земляні укріплення фортеці Святої Єлисавети розташовані у південно-західній частині міста Кропивницький, у Фортечному районі, що є історичною частиною міста. Територією пам'ятки прокладено автомобільну дорогу місцевого значення у напрямку північний схід-південний захід. Об'єкт розташований на вершині північно-східного схилу плато правого берега р. Інгул, на підвищеній рівнинній території. Територія пам'ятки та оточуюча її місцевість за видом насаджень відноситься до паркової зони, ґрунт щільно вкритий різнотрав'ям, засаджений деревами та чагарниками листяних та хвойних порід. Пам'ятка займає роль локальної домінанти у навколишньому природному середовищі
Характеристика об'єкта	Пам'ятка культурної спадщини представляє собою фортифікаційну споруду, що утворена земляними валами та ровами. Земляне укріплення складається з шести бастіонних фронтів та шести равелінів поперед куртин й має форму

	шестикутника. Вся фортифікаційна система вздовж зовнішнього периметру оточена таким видом штучної перешкоди як глибокі сухі рови, вздовж яких проходила фортечна дорога (рокада), прикрита шістьома гласисами. Бастіони мають форму п'ятикутників, з відкритими на фортечний плац горжами. Куртини і фланки бастіонів виконані у двох рівнях. Равеліни мають форму неправильних ромбів з відкритим тилом. Всі захисні споруди виконані з ґрунту. Основа валів викладалась з дерну й засипалась викидами з ровів. За своїм призначенням весь комплекс земляних укріплень, як військова інженерна споруда, відноситься до фортифікаційних споруд для підвищення ефективності застосування зброї, захисту гарнізону та населення від засобів ураження противника. За функціональною типологією даний об'єкт відноситься до військових (оборонних) споруд бастіонного типу з наявним археологічним культурним шаром. Під час дослідження території пам'ятки археологами Кіровоградської охоронної археологічної експедиції Кіровоградського обласного краєзнавчого музею під керівництвом М. Тупчієнка спільно з британським археологом Ч. Лестером, який мав досвід досліджень пам`яток пізнього середньовіччя в Європі, було знайдено рештки будівлі сер. XVIII ст., виявлено свідчення кам`яного будівництва у фортеці у кінці XVIII- поч. XIX ст., а також залучено до наукового обігу знайдені артефакти: предмети побуту, монета 1735 р., фрагмент натільного хреста, що датується XVIII – поч. XIX ст. Фортеця святої Єлисавети була побудована як прикордонне укріплення фортифікаційного типу. ***Бастіон Св. Петра*** – частина фортеці, яка найкраще збереглася. Профілювання валів і рову були завершені ще у XVIII ст. На сьогодні вали та рів бастіону природно задерновані. Вали руйнуються (розмиваються дощем) лише в місцях стежин, протоптаних людьми. Один із таких розмивів було зачищено з метою виявлення структури наповнення валів. У розмиві, висотою 1,2 м чітко простежується глина, яка, очевидно, була взята для спорудження валу з рову. У розмиві не виявлено слідів дерев`яних конструкцій, які могли б слугувати основою валів, що заповнювалася глиною з рову. На вершині валів бастіону чітко простежується майданчик для гармат із відсипаним бруствером, що їх захищав. Площа бастіону між куртинами заросла деревами. ***Бастіон Св. Олексія*** зберігся гірше від попереднього бастіону, через щільне засадження його валів і ровів деревами. Дерева не дають можливості візуально оглянути

	профілювання фортеці в даному місці. Внутрішня площа бастіону також поросла деревами. Стрімка лінія валів та ровів вказує на те, що фортифікаційні роботи були завершені в повному масштабі. У бастіоні в період функціонування фортеці, згідно плану 1759 року, не було ніяких споруд. ***Бастіон Св. Андрія Первозваного*** також має схили валів, які густо заросли деревами. У рову між бастіоном та равеліном Пресвятих Печерських старців, у середині XX ст. споруджено тир та будівлю клубу собаководів, за тиром організовано майданчик для тренінгу собак. Профілювання валів бастіону збереглося добре: простежується площадка для гармат, земляні бруствери. По всій площі бастіон засаджений деревами та кущами. За планом 1759 р. у бастіоні була розташована наземна дерев`яна споруда, схожа на казарму. ***Бастіон Св. Олександра Невського*** в північно-західній частині валу порослий деревами, тоді як південно-східна частина задернована. Профілювання валів збереглося добре: простежується гарматний майданчик і відсипаний перед нею брустер. Територія бастіону частково забудована приміщеннями реставраційних майстерень. У рову бастіону, з боку равеліна Св. Миколая, у 1970–х рр. споруджено кооперативні гаражі, що вкопувалися в схили валів бастіону. За планом 1759 р. у бастіоні знаходилися пороховий погріб та казарма артилеристів. ***Бастіон. Св. Арх. Михайла*** має заліснену територію. Профілі валів збереглися добре. У рову вздовж правого валу бастіону влаштовано господарчий двір в`язниці, а на вершині валу (в межах гарматного майданчика) – облаштовано майданчик для тренування службових собак. У період функціонування фортеці в бастіоні знаходилося приміщення арсеналу. Будівля була наземною, дерев`яною, П-подібної форми, із внутрішнім двориком. ***Бастіон Св. Катерини*** є в найменшій мірі добудованою частиною фортеці. Тут фіксується неглибокий рів, що співіснує із широкими майданчиками, піднятими над дном рову й розташованими вздовж валів бастіону. Вали із внутрішнього боку бастіону порівняно невисокі, але добре збереглося їх профілювання. Зовнішні схили валів і ровів поросли деревами та кущами. Територія бастіону частково забудована спорудами Центральної міської лікарні № 1. Також, у бастіоні розміщена пам'ятка історії місцевого значення – «Цивільне кладовище жертв фашизму» Равеліни фортеці Св. Єлисавети переважно пошкоджені й забудовані. ***Равелін св. Анни*** знаходиться між бастіонами Св. Петра та Св. Катерини і є найбільш збереженим до нинішнього

	часу равеліном. У рову равеліна Св. Анни знаходяться будівлі громадського та житлового призначення. На вершині правого валу равеліну знаходиться приватна земельна ділянка з житловою забудовою. Вздовж правого валу равеліну Св. Анни є залишки старої дороги, яка вела із внутрішньої частини фортеці через Троїцькі ворота до степу. ***Равелін Св. Наталії*** повністю зайнятий міським комунальним підприємством по утриманню шляхів. ***Равелін Св. Миколи*** забудований приватною забудовою. ***Равелін Св. Феодора*** зайнятий територією Державної установи «Кропивницька виправна колонія № 6». ***Равелін Св. Іоанна*** частково зовні ушкоджений розміщеною впритул забудовою. В 1995-96 рр. було впорядковано внутрішню територію равеліну, спланована територія всередині равеліну. При цьому було знищено культурний шар XVIII ст., що робить цей равелін безперспективним для археологічних досліджень, тоді як за планом 1759 р. у ньому розташовувалися дві наземні споруди. У 2014 році в межах внутрішньої частини равеліну Св. Іоанна було встановлено пам'ятний знак «Жертвам Голодоморів 1922-1923, 1932-1933, 1946-1947 років в Україні» та впорядковано територію навколо нього (викладено майданчик та алеї тротуарною плиткою, розбито клумби, висаджено декоративні кущі). ***Равелін Пресвятих Печерських*** майже неушкоджений у внутрішній частині, а зовні його насипи зазнали часткових руйнувань в результаті розташованої впритул приватної забудови та гаражного кооперативу. ***Ворота фортеці Св. Єлисавети.*** Фортеця мала троє воріт: 1. .*Троїцькі* – парадні, розташовані між бастіонами Св. Катерини та Св. Петра в південно - західній частині фортеці. Нині вони штучно розширені й сполучають з вул Яновського; 2. *Пречистенські*, розташовані між бастіонами Св. Олексія та Св. Андрія Первозваного в північній частині фортеці. Нині вони також штучно розширені, відіграють роль парадних, прикрашені по бокам двома пам'ятками історії місцевого значення – гарматами XVIII ст, які були залишені у 1805 році під час роззброєння фортеці. 3. *Всесвятські*, розташовані між бастіонами Св. Олександра Невського та Св. Архистратига Михаїла в східній частині фортеці. Нині необлаштовані, поросли деревами. Представляють собою пройму в куртинах фортеці, через яку

	проходить дорога, що веде до равеліну Св. Миколая, забудованого приватними будинками. Стара дорога, що вела з внутрішньої частини фортеці через Всесвятські ворота до малого передмістя, нині є вулицею Фортечною. На даний час залишки двох в'їзних воріт (Пречистенські та Троїцькі відповідно) поєднує автомобільна дорога, яка проходить через центральну частину фортеці. У південно-західній частині фортеці, перед бастіоном Св. Петра, знаходяться найбільш збережені до сьогоднішнього часу залишки гласісу. У центральній частині фортеці, в 1950-х рр. у північно-східній її стороні, була виділена територія для автобази міського управління зв`язку, що привело до спорудження гаражів, службових приміщень, бетонних парканів тощо. Поряд із нею споруджено реставраційні майстерні. До 10-річчя звільнення міста від окупації, у 1955 році облаштували на території фортеці меморіальне кладовище радянських воїнів-визволителів, на територію фортеці здійснено перепоховання останків радянських воїнів з братських та одиночних могил з різних частин міста. Під час археологічних розкопок виявилось, що значна частина кладовища радянських воїнів та облаштованого в його межах Військово-меморіального комплексу та парку Слави, розташовані на території німецького кладовища 1941-1944 років. З південної сторони центральної частини фортеці розміщується земельна ділянка КЗ «Центральна міська лікарня м. Кіровограда», на території якої знаходяться 15 будівель, 4 з яких є пам'ятками архітектури національного значення й входять до складу пам'ятки «Комплекс споруд фортеці Святої Єлисавети». Предметом охорони пам'ятки є земляні укріплення, вали, рови фортеці, а також археологічний культурний шар, включаючи пов'язані з ним рухомі предмети. Територія об'єкту в центральній частині впорядкована. В межах кладовищ розбито доріжки з різним видом покриття, організовано клумби, висаджено вічнозелені дерева та кущі, квіти. Паркова зона в центральній частині фортеці слугує місцем відпочинку жителів міста та туристів. По периметру валів влаштовано стихійні пішохідні доріжки. Частина валів, рови та частина внутрішнього простору фортеці вкриті листяними деревами й задерновані. Периферійна територія пам'ятки невпорядкована. Рови та вали поросли деревами листяних порід та чагарниками, вкриті дерном. В межах пам'ятки спостерігається наявність побутового сміття, періодичні забори ґрунту, невпорядковані залишки місць відпочинку,

	тощо, що негативно позначається на самій пам'ятці та її охоронній зоні
Наявність творів мистецтва та їх опис	відсутні

7. Перелік складових (для комплексу (ансамблю), визначного місця)**:**

1. **Штабний корпус фортеці Святої Єлисавети** (1801 р.) – пам'ятка архітектури національного значення, охоронний № 252/1 (постанова Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 р. № 970)

2. Казарма для трьох рот фортеці Святої Єлисавети (1801 р.) – пам'ятка архітектури національного значення, охоронний № 252/2 (постанова Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 р. № 970)

3. Казарма для двох рот фортеці Святої Єлисавети (1801 р.) – пам'ятка архітектури національного значення, охоронний № 252/3 (постанова Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 р. № 970)

4. Солдатська кухня фортеці Святої Єлисавети (1801 р.) – пам'ятка архітектури національного значення, охоронний № 252/4 (постанова Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 р. № 970)

5. **Земляні укріплення фортеці Святої Єлисавети** (1754 р.) – пам'ятка архітектури та містобудування національного значення, охоронний № 252/5 (постанова Ради Міністрів УРСР від 06.09.1979 р. № 442)

8. Ступінь схоронності об'єкта:

Добрий, задовільний, незадовільний, аварійний	задовільний

9. Наявність науково-дослідної та науково-проектної документації на об'єкт:

Найменування документації	Рік зберігання, інв. №	Автор (організація)	Місце розроблення
-	-	-	-

10. До облікової картки додаються графічні матеріали та фотофіксація:

Найменування	Кількість	Дата виконання	Виконавець
Ситуаційний план 1:50 000	1	18.10.2018	ПП «Археолог»
Фото загального вигляду	4	18.04.2018	ПП «Експерт-Сервіс»

Облікову картку склав:

Посада та назва організації	Спеціальність, кваліфікаційний рівень	Прізвище, ініціали	Підпис	Дата складання
ФОП Собчук О. В.	історик	Собчук О. В.		19.10.2018
ПП «Археолог», директор	Історик	Собчук В. В.		19.10.2018

Керівник органу охорони культурної спадщини

Директор
департаменту культури, туризму
та культурної спадщини
Кіровоградської обласної
державної адміністрації **В. Животовська**

Начальник
управління містобудування та архітектури
міської ради м. Кропивницького **В. Мездрін**

(ініціали, прізвище, підпис, печатка)

Фото 1. Загальний вигляд фортеці Св. Єлисавети. Супутникова зйомка (Google Earth)

Фото 2. Загальний вигляд фортеці Св. Єлисавети. Аерофотозйомка. Квітень, 2018

Фото 3. Загальний вигляд фортеці Св.Єлисавети. 3D моделювання (ПП «Експерт-Сервіс»)

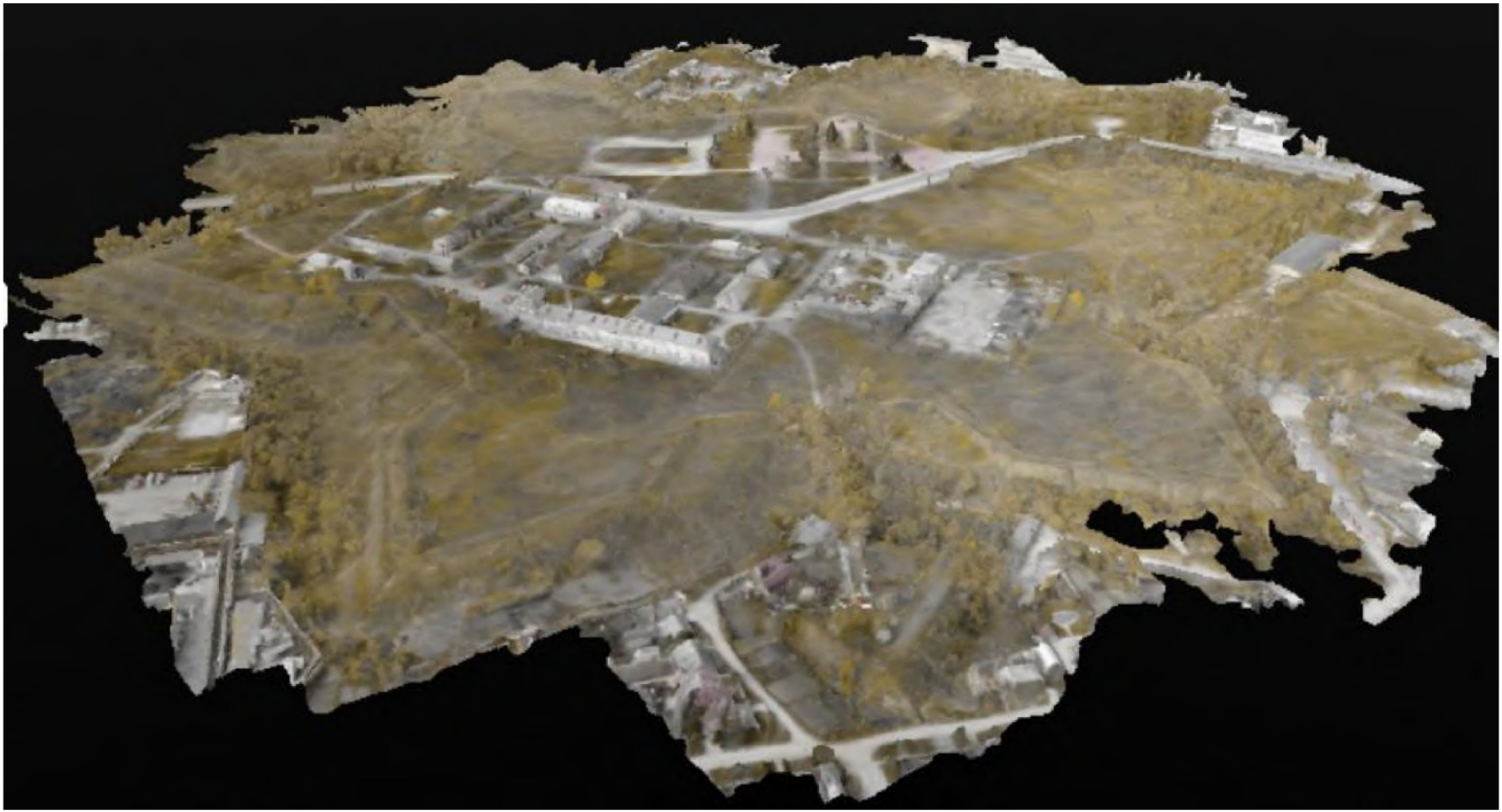

Фото 4. Загальний вигляд фортеці Св.Єлисавети. 3D моделювання (ПП «Експерт-Сервіс»)